

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ, МУЗИЧНОГО Й ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Сніжана КУРКІНА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Актуальність теми цієї статті обумовлена стратегією повороту системи освіти України до демократичних й гуманістичних цінностей, коли особистість дитини переходить із площини «засобу» у площину «мети» навчально-виховного процесу, що відбувається у загальноосвітніх навчальних закладах. Одним із найбільш важливих факторів розвитку особистості в системі шкільної освіти виступають уроки музичного, образотворчого мистецтва, художньої культури. Саме в процесі пізнання й спілкування з різними видами мистецтв, які сполучають у собі універсальний й унікальний досвід людства, відбувається формування духовності, моральної, емоційної сфери, художньо-естетичної культури особистості тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці приділяють значну увагу дослідженню тих чи тих процесів у педагогічній освіті. О. П. Щолокова, О. М. Олексюк, Г. М. Падалка, Т. Й. Рейзенкінд теоретично обґрунтували підходи щодо формування художньо-естетичної культури молоді.

Мета статті полягає у дослідженні процесу формування художньо-естетичної культури старшокласників на уроках художньої культури, музичного й образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Пошуки активізації навчального процесу засобами різних видів мистецтва тривали протягом розвитку усіх періодів вітчизняної педагогіки, оскільки розуміння виховного потенціалу культурологічних, мистецьких дисциплін спонукає до пошуку нових, більш ефективних форм і методик проведення уроків мистецтва й художньої культури, появи інноваційних педагогічних технологій у цій галузі, розробки й уведення в навчальний план нових інтегрованих курсів тощо. Зрештою, підвищення уваги до мистецьких дисциплін сприяє переорієнтуванню всього навчально-виховного процесу центром якого стає творча, мисляча, всебічно розвинена особистість дитини.

Отже, розвиток художньо-естетичної культури школярів, розуміється нами як результат розвитку особистості, її освітньої діяльності, що відбиває духовний потенціал взаємодії з навколишнім світом і мистецтвом.

Окрім цього процес формування художньо-естетичної культури тісно пов'язаний із становленням картини світу, розвитком мислення, емоційної сфери, прагненням удосконалити себе й навколишній світ [4]. При цьому збагнення духовних цінностей, моральних ідеалів, що були вироблені людством протягом тисячоліть, приводить до з'ясування й сприйняття прийнятних у соціумі моделей поведінки, становлення певного способу й стилю життя. Зовнішня культура є однією із форм прояву внутрішньої, духовної культури особистості. Зазвичай її пов'язують із феноменом художньо-естетичної культури, ядром якої є художня культура як діяльність, що породжує й актуалізує художні й естетичні цінності [4].

Розглядаючи можливість художнього й творчого розвитку особистості, видатний теоретик і практик естетичного виховання, психолог і педагог А. В. Бакушинський підкреслював «самодостатню цінність» кожного віку [1, с. 156]. За словами вченого, в період першого дитинства (6–7 років) відбувається первинне формування людини, її якостей, у другому (10–14 років) – розвиток всього спектру психологічних, особистісних характеристик людини, формування здатності свідомо й творчо мислити й діяти. У юнацькому віці (15–19 років) фізичний і психічний розвиток приводять до закінчених форм дорослої людини, і саме в цьому віці можна спостерігати особливе тяжіння до різних форм художньої творчості, що, зрештою, визначає можливість розвитку художньо-естетичної культури особистості у старшому шкільному віці.

Так, філософ і культуролог М. С. Каган стверджує, що в період юності (з 14 до 17 років) на перше місце виходить ціннісно-орієнтаційна діяльність свідомості, пошук сенсу життя, самостійне визначення всіх моральних, політичних естетичних ідеалів [5, с. 156]. Оскільки цей період відповідає старшому підлітковому й юнацькому віку, для нього є характерними часті й різкі зміни смаків, рішучі естетичні переорієнтації, на які впливають старші за віком товариші, однолітки, засоби масової інформації тощо. Але саме цей етап є найбільш важливим в процесі формування естетичної індивідуальності, що здатна у майбутньому виявляти свій неповторний стиль поведінки й діяльності у різних сферах і галузях людського буття й може бути не тільки «споживачем» існуючих художньо-естетичних цінностей, а й їхнім творцем.

Згідно визначенню філософа, педагога й психолога П. П. Блонського, вікові особливості естетичного й художнього розвитку пов'язані

із чутливістю дітей до певних впливів. Послідовність зміни й сприйняття цих впливів від молодшого шкільного віку до старшого, виражаючись через кольори, окремі предмети, тварини, види природи, предмети мистецтва, у старшому віці визначається поняттям «людина». Сприйняття естетичної сторони життя в юнацькому віці є найбільш вибірковою, а загострена потреба в самовираженні й життєвому само-визначенні, приводять до того, що центральне місце в емоційно-почуттєвій сфері старшокласника займає естетика поведінки людини у всіх її проявах [2]. Більшість вітчизняних учених акцентували увагу на тому, що художньо-естетичні смаки й ідеали людини формуються саме у середньому й старшому шкільному віці. Оскільки ми пов'язуємо цей процес із навчальною діяльністю школярів, стає зрозумілим, яку важливу місію відіграють предмети гуманітарного циклу, культурологічної й мистецької спрямованості у справі виховання художньо-естетичної культури, яка є однією з головних характеристик сучасної особистості.

Таким чином, можна сказати, що психічні, фізичні, інтелектуальні здібності старшокласника, починаючи із 15 років є досить сформованими й продовжують удосконалитися, а розумова діяльність стає більш цілеспрямованою й ефективною [2, с. 149]. Згідно досліджень сучасних психологів старшокласник є майже дорослою людиною, його цікавлять філософські питання, проблеми взаємин людини із навколишнім світом, для нього є характерною потреба у самовираженні й самовизначенні, прагненні проявити свою індивідуальність у певних видах творчої діяльності тощо.

Учені у галузі психології, естетики й мистецтвознавства, розглядаючи процеси міжособистісного спілкування людей, формування комунікативної культури постійно проводять певну паралель із процесами сприйняття й освоєння різних видів мистецтва, визначають їхню однотипність і внутрішнє споріднення. Більше того, установлений паралелізм у розвитку здібності сприймати мистецтва й здатності ефективно спілкуватися із оточуючими, із чого можна зробити висновки про взаємозв'язок художньо-естетичної і комунікативної культури.

Вивчаючи специфіку формування художньо-естетичної культури особистості, ми наголошуємо на здатності людини в процесі почуттєвого сприйняття вловлювати діалектичну єдність зовнішнього й внутрішнього, на здібності усвідомлювати й переживати свою єдність із світом, оточуючими людьми, природою, здобутками

культури й мистецтва тощо. У цьому контексті вдосконалення комунікативної культури передбачає наявність такого рівня розвитку міжособистісних відносин, в основі якого лежать моральні вимоги до спілкування, пов'язані з розумінням і визнанням неповторності й цінності кожної особистості. Таким чином процеси міжособистісного спілкування й процес спілкування з мистецтвом є пов'язаними між собою, оскільки здатність сприймати цінності культури й мистецтва, вміння мислити, відчувати й навчатися в процесі спілкування з прекрасним є одним з необхідних компонентів культури взаємин.

Якщо намагатися дослідити специфіку міжособистісних взаємин дітей шкільного віку, можна сказати, що відносини, у які включаються школярі (виключення становить лише молодший шкільний вік) мають спільну основу із спілкуванням дорослих і є побудованими на рівноправності і взаємній повазі. Психологи вважають, що головною особливістю міжособистісного сприйняття людини є характеристика її відносин з іншими людьми. Отже, український педагогічний словник трактує спілкування як «...складну взаємодію людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо. Спілкування є необхідною умовою формування, існування й розвитку особистості [4, с. 317].

Зазвичай, психологи виділяють три сторони процесу спілкування: комунікативну, інтерактивну й перцептивну [10, с. 156]. На думку видатного психолога й філософа С. Л. Рубінштейна, сприйняття є чуттєвим відображенням предмета або явища об'єктивної дійсності, що впливає на наші органи почуттів. Якщо йдеться про спілкування з мистецтвом, можна виділити специфічний аспект, у якому люди сприймають предмети навколишньої дійсності, виділяють у ній одні сторони предметів або явищ перед іншими. Цей процес є обумовлений потребами дії, а розвиток вищих специфічно людських форм сприйняття нерозривно пов'язаний з усім історичним розвитком культури, у тому числі й різних видів мистецтва.

Таким чином, діяльнісний процес є фундаментом сприйняття творів мистецтва. Діяльність сприйняття це процес реконструкції, відтворення художнього образу, що володіє особистісною специфікою. Психолог і філософ, педагог А. М. Леонтьєв,

досліджуючи процеси спілкування в мистецтві, зазначав, що це «значеннєве спілкування з опорою не на суспільні значення, а на особистісні змісти, у яких концентруються емоційні й вольові властивості особистості.

Зауважимо, що споглядаючи один і той самий твір мистецтва, люди сприймають його по-різному. Перший етап сприйняття твору незалежно від виду мистецтва до якого він належить полягає у його ментальній реконструкції. На цьому етапі людина складає собі образ твору в цілому, узагальнено, не вступаючи із ним у взаємодію. Доведено, що саме цей перший дотик, емоція, що виникає в момент першої зустрічі впливає найбільш глибоко, закарбовується у свідомості надовго. Інакше кажучи, те, як людина буде розуміти, відчувати, інтерпретувати мистецький доробок у подальшому, багато в чому залежить від першого етапу взаємодії. На другому етапі відбувається безпосередня взаємодія із твором (діалог або монолог) [8]. Згодом, у свідомості людини виникає узагальнений, глибоко пережитий образ, який є результатом цілісного процесу сприйняття твору мистецтва.

В основі методу, що дозволяє здійснити інтерпретацію художнього твору, знаходяться емпатія, ідентифікація й інтуїція. Процес сприйняття й збагнення твору мистецтва має певний алгоритм, який складається з певних компонентів і взаємодіють із роботою психічних пізнавальних процесів. Тобто людина в процесі спілкування із твором мистецтва бачить, чує, відчуває, сприймає усіма органами почуттів тощо. Основними компонентами методу, який здатен розвинути художнє сприйняття, є визначення головного настрою твору, ідентифікація основних художніх засобів, розвиток художнього образу, збагнення ідеї автора, виокремлення його особистих думок і міркувань, трансформація образу досліджуваного твору в інших видах мистецтва тощо.

Більшість психологів й мистецтво-знавців вважають, що людина краще сприймає мистецький доробок залишаючись із ним сам на сам, але досвід викладання дисциплін мистецького спрямування в загальноосвітній школі показує, що при наявному зниженні мотивації школярів до збагнення мистецтва, індивідуальне спілкування із твором є малоефективним. Педагоги зауважують, що навіть учні старшого шкільного віку потребують стимулювання емоційно-емпатійних процесів, активізації образного мислення, додаткового супроводу, пояснень з боку викладача. Якщо викладач художньої культури, музичного й образотворчого мистецтва є зацікавленим у здійсненні роботи з

підтримання й розвитку естетичної культури й художнього смаку, допомагає учням у справі формування власного культурного потенціалу, тоді й відбувається справжній культурний розвиток особистості.

Отже, школярам необхідно зрозуміти самих себе через пізнання інших людей, збагнути сутність людських стосунків у всій їхній багатоманітності. Людина є цілісною культурною одиницею, вона має відчуття це й прийти до розуміння власного феномену. На наш погляд, це стає можливим у колективній творчій художній діяльності. На сучасному етапі розвитку наукової галузі навіть винахідники відзначають, що колективно генерувати ідеї набагато ефективніше, ніж робити це індивідуально.

У вітчизняній й зарубіжній педагогіці й психології накопичений великий досвід колективної творчої діяльності. Один з них – метод «мозкового штурму» сутність якого полягає в тому, що при вирішенні творчих завдань педагог повинен створювати комфортну психологічну обстановку на занятті, ніколи не вдаватися до критики, всіляко сприяти виникненню позитивних емоцій тощо. Це дозволяє визволити творчу енергію учасників, яка стримується у звичайних умовах різними бар'єрами.

Поетапне застосування цього методу передбачає формування малих груп, оптимальних за чисельністю й психологічною сумісністю, здійснення аналізу проблемних ситуацій, спонукання до генерування ідей, проведення їхньої систематизації й класифікації. Практика показує, що найбільш ефективні результати досягаються у випадках, коли учасники розподіляються на групи: перша генерує ідеї, друга аналізує проблемні ситуації, третя здійснює оцінку ідей, четверта формулює і пропонує контрідії. Відповідно, на першій стадії відбувається накопичення ідей і ситуацій, на другій – їхній аналіз, на третій – критика і відбір запропонованих ідей, висування нових пропозицій. Використання методу передбачає наявність лінійної послідовності, коли після генерування позитивних ідей у роботу включається група аналізу проблемної ситуації й група висування контрідій. Зауважимо, що процес творчої взаємодії в процесі колективної художньої творчості є надзвичайно багатоманітним і врахувати одразу усі ситуації, котрі можуть складатися в процесі спілкування й пізнання мистецтва дуже важко. Але ми впевнені, що використання цього методу на уроках художньої культури, музичного й образотворчого мистецтва, показує свою ефективність швидко, майже з перших спроб.

Незважаючи на те, що метод, зрівнюючи всіх членів групи, виключає прояви байдужості, стимулює мислення, а доброзичливий психологічний мікроклімат створює умови для розкритості, інерцію мислення не завжди вдається перебороти одразу ж. Повинен пройти певний час, для того щоб створений творчий продукт був яскравим, креативним. Але у будь-якому разі, навіть на початковому етапі сприйняття твору мистецтва в групі потрібно максимально ясно, повно й зрозуміло для кожного учасника створити його художній образ, використовуючи той невеликий проміжок часу, який відведено на урок.

На нашу думку, неоціненну допомогу в цьому робить метод британського психолога, експерта у галузі творчого мислення Едварда де Боно [3], який на основі паралельного мислення дозволяє з'єднувати в одне ціле різні точки зору. На початковому етапі взаємодії групи пошук консенсусу, готовність до прийняття компромісних рішень і взаємних поступок є вкрай необхідним. Це допомагає зняти напругу, яка робить роботу підсвідомості неконструктивною і непродуктивною. Окрім того, одним з головних завдань застосування даного методу є урізноманітнення діяльності, пошук творчих шляхів для вирішення будь-якої проблеми, що в остаточному підсумку сприяє створенню «яскравого» і «об'ємного» колективного творчого продукту.

Таким чином, метод Едварда де Боно [3] на основі латерального (паралельного) мислення, дозволяє з'єднувати в колективному творчому продукті різні точки зору. Завдяки структуруванню роботи, виключенню марних дискусій й направлення зусиль на пошук конструктивних рішень, мислення стає більше сфокусованим, конструктивним і продуктивним. Метод визнає значимість всіх компонентів роботи: емоцій, фактів, критики, нових ідей. Водночас він забезпечує їхнє включення в роботу у потрібний момент, що дозволяє максимально усунути дію деструктивних факторів. Використання в колективної творчої інтерпретації методу паралельного мислення, дозволяє успішно подолати цілий ряд труднощів, які, зазвичай, виникають у колективній груповій роботі. Головною з них буває неспроможність виділити дійсно важливі й другорядні ідеї, думки та емоції, безпорадність у інтерпретації й послідовності трактування образів.

Окрім вищевказаного, колективна творча інтерпретація твору мистецтва повинна здійснюватися за наявності поліхудожнього простору. Спираючись на дані психологічної науки, можна стверджувати, що найбільш

ефективною є робота у групі з шести учасників, якщо:

- перший з них, інтерпретуючи образ, акцентує увагу на інформації, яка може допомогти в його інтерпретації, здатен структурувати інформацію й здійснювати її аналіз;

- другий учасник відзначає почуттєву й емоційну характеристику образу, здійснює інтуїтивні пошуки, висловлює передчуття щодо даного об'єкта або явища культури, не вдаючись до пояснень або аналізу причин;

- третій член групи висловлює обережні й критичні оцінки, підкреслює наявність негативних рис або факторів, можливість певних ризиків;

- четвертий учасник, інтерпретуючи образ, акцентує увагу на позитивних рисах, безперечних достоїнствах і оптимістичних властивостях даного об'єкта або явища;

- п'ятий член групи, працюючи з образом, відзначає його креативність, висловлює неординарні судження й модифікує існуючі, шукає позитивні альтернативи й досліджує можливості даного об'єкта або явища;

- шостий член групи узагальнює роботу, підводить підсумки, узагальнює досягнення групи в процесі створення й інтерпретації «комуніката».

Отже, ми бачимо, як стимуляція логічного мислення й активізація уяви в колективному сприйнятті, інтерпретації, осмисленні й переосмисленні твору мистецтва приводять до створення колективного творчого продукту. Це не проста сума індивідуально створених художніх образів, а свого роду синтез результатів сприйняття й інтелектуальної діяльності кожного з учасників колективної, творчої інтерпретації, що відбуває в поліхудожньому просторі. Все це наповнює спілкування змістом, утворює насичену й відповідно забарвлену атмосферу для міжособистісних контактів, а емоційне тло для сприйняття твору мистецтва більше чітким і ясним. Чітка послідовність в інтерпретації, відчуття єдності в групі гармонізують міжособистісні відносини й ведуть до створення моделі спілкування, коли старшокласник перебуває в гармонії із самим собою, однолітками й наставниками.

Висновки. Таким чином, у художньо-творчому спілкуванні особистість знаходить універсальний, вільний, індивідуалізований і в той же час комунікативний досвід. Він сприяє розвитку емоційної чуйності, прагненню

досягати розуміння з людьми, формує вміння, знаходячи загальні точки дотику, приходити до взаєморозуміння й консенсусу в прийнятті рішень.

Висновки. Запропоноване нами дослідження значною мірою доповнює розвідки вітчизняних науковців і уможлиблює висловити власний погляд на проблему формування художньо-естетичної культури молоді.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М., 1925. – 240 с.
2. Блонский П. П. Психологические очерки / П. П. Блонский. – М., 1927. – 171 с.
3. Боно Э. Серьезное творческое мышление / Э. Боно // Пер. с англ. Д. Я. Онацкая. – Мн. : ООО «Попурри», 2005. – 416 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.
5. Давыдов В. В. Возрастная и педагогическая психология / В. В. Давыдов. – М. : Просвещение, 1979. – 288 с.
6. Каган М. С. Эстетическая культура советского человека / М. С. Каган. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1976. – 167 с.
7. Крутоус В. П. Путь к прекрасному: (Об эстетическом идеале) / В. П. Крутоус. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.
8. Культура, опыт, воображение развивающейся личности в художественном образовании. Сборник научных трудов и материалов научно-практической конференции. Серия : «Художественная культура и образование». Выпуск II. – М., 2008. – 298 с.
9. Петрушин В. И. Психология и педагогика художественного творчества: Учебное пособие для вузов / В. И. Петрушин. – М. : Академический проспект, Гаудеамус, 2008. – 490 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
11. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Куркіна Сніжана Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін КДПУ імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі засобами мистецьких дисциплін, історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки.